

predstavljaju i jedan inspirativan uvod u samu filozofiju ali i "odaju" autorevo vlastito razumevanje biti filozofskog znanja. Realizacija "skromne" namere utvrđivanja mogućnosti Uvoda u filozofiju podrazumeva, zapravo, izlaganje jednog shvatanja filozofije.

Mada autor eksplicitno ne naglašava da je u izlaganju ovog pojma filozofije sadržano upravo njegovo vlastito interpretativno polazište ovaj zaključak nužno sledi iz uvida koji su prethodno izloženi. Oni implicitno potvrđuju da niti razmatranja *smisla* uvoda u filozofiju, niti *uvoda* u filozofiju, pa ni *filozofije* same nema bez samog mislioca koji to provodi.

S obzirom na značaj koji je pridat pojmu refleksivnosti i dalekosežnost teze prema kojoj je refleksivnost suštinska karakteristika filozofskog znanja zadatak njihovog podrobnijeg raz-

matranja ostaje otvoren. *Forma studije* kojom se zahvata pitanje o mogućnosti uvoda u filozofiju ne pruža prostor za detaljnije razmatranje ovog pojma kao ni izvođenje konsekvenci koje bi iz njega sledile. Ovo jednako važi i za tezu prema kojoj je neopravdano posmatranje čoveka kroz prizmu razlikovanja i privilegovanja određenih saznanjnih moći. Teza koja zahteva dalje razvijanje jeste teza prema kojoj čovek mora biti mišljen u celini vlastitog bitka.

Nacrtom elemenata i biti filozofskog znanja, njegovih osobenosti i razlika u odnosu na posebne znanosti autor zapravo iznosi vlastito shvatanje biti filozofije pri čemu centralno mesto pripada pojmu refleksivnosti i shvatanju čoveka kao jedinstvene suštine saznanjno-teorijskih, praktičko-delatnih i umetničko-produktivnih dimenzija.

Duška Dobrosavljev
Novi Sad

DIJALOG I DIJALEKTIKA

(Hans-Georg Gadamer, *Hegelova dijalektika*,
prevela Emina Peruničić, Plato, Beograd 2003)

Platonova teorija dijalektike je teorija stvarne mogućnosti dijaloga¹, piše Gadamer u *Platos dialektische Ethik. Phänomenologische Interpretationen zum "Philebos"*, jednom od svojih najranijih radova. Shvatanje dijalektike u dijaloškom smislu je mesto na kome Gadamer insistira još od svojih prvih tekstova. "Dijalektika živi od snage dijaloškog sporazumevanja, od razumevajućeg ophođenja sa drugim..."² Sporazumevanje se ovde ne odnosi na slaganje sagovornika po nekom pitanju, niti je stvar u otkrivanju konačne i egzaktne prirode same stvari o kojoj se razgovara, nego se radi o otvaranju sagovornika jednog drugom kroz razgovor o nekom pitanju. Suština dijaloga je praktičke prirode, a ne teorijske.

Mišljenje je za Gadamera dijalektičko zato što je dijaloško. Mišljenje i razumevanje nemaju do-

vršenje u zaključku, ono nije puko preokretanje premisa u zaključak³, ono je u biti praktičko. Konačnost i povesnost razumevanja ne može ispuniti stroge zahteve formalne logike. Logika razumevanja je logika pitanja i odgovora, čiju osnovnu strukturu čini hermeneutički krug. Ovaj krug ne zaustavlja vreme: on polazi od predrazumevanja i ne zahteva stroge definicije. Apstraktna pravila formalne logike se u konkretnoj praktičkoj situaciji od male pomoći. Ovdje razumevanje znači učestvovanje u nekom smislu, tradiciji i razgovoru. Ono nema niti alfu niti omegu koje bi se mogle jednom zauvek ispisati. Osnovni problem našeg doba, smatra Gadamer, jeste povodjenje mišljenja za novovekovnom egzaktnom metodom koja ima pretenziju na definitivnost i koja mišljenju oduzima njegov dijaloški karakter. Sa jedne strane, Gadamer sebe vidi kao dobrog dijalektičara, dok sa druge strane kritikuje dijalektički metod. O čemu se radi?

¹ Hans-Georg Gadamer, *Platos dialektische Ethik. Phänomenologische Interpretationen zum „Philebos“*, Felix Meiner Verlag, Leipzig, 1931, (Vorwort) III str.
² Op. cit., 13str.

³ Op. cit., 33str.

“Hegelova dijalektika” je naslov niza Gadamerovih tekstova - tematski prilično labavo povezanih, nedavno prevedenih sa nemačkog jezika i objavljenih u izdavačkoj kući “Plato” - u kojima, između ostalog, Gadamer sa više aspekata tematizuje Hegelovu filozofiju. U prvih pet tekstova (“Hegel i antička dijalektika” 1961., “Izokrenuti svet” 1966., “Ideja Hegelove Logike” 1971., “Hegel i hajdelberški romantizam” 1961. i “Hegel i Hajdeger” 1971.), sabranih pod nazivom “Hegelova dijalektika. Pet hermeneutičkih studija” Gadamer eksplicira svoj odnos prema Hegelu, kao i u nekoliko tekstova iz dodatka knjizi (koji je duplo duži od glavnog dela knjige), u kom se mogu naći i Gadamerovi radovi o Niče, Diltaju, Šlajermaheru i Kantu. Čini se da nije sasvim opravdano što je ovom raznorodnom nizu tekstova dat naslov “Hegelova dijalektika”, ali je svakako veoma pohvalno što se u “Platou”, ubrzo nakon zbirki Gadamerovih tekstova “Evropsko nasleđe”⁴ i “Um u doba nauke”⁵, pojavljuje i treća knjiga prevoda njegovih interesantnih i značajnih radova. U njima je odgovor na prethodno postavljeno pitanje vezano za Gadamerov odnos prema Hegelovoj dijalektici dat ili barem naznačen, nažalost za nijansu manje gipkim i čitljivim stilom od onog kakav se od Gadamera očekuje.

U čemu Gadamer odstupa od Hegela pomenutim dijaloškim određenjem dijalektike? Svoje glavno delo, “Istinu i metodu”, Gadamer opisuje kao čitanje Hegelove “Fenomenologije duha” unazad, i time, između ostalog, ukazuje na svoju bliskost Hegelovoj filozofiji. Šta, međutim, podrazumeva pomenuti različit redosled čitanja?

Teza o čitanju “Fenomenologije duha” unazad nije toliko bezazlena kao što to možda u prvi mah deluje: čitanje od kraja nosi u sebi bitnu razliku. Počinjanje od kraja dovodi ne samo kraj u pitanje, nego i put kojim se stiže do tog kraja. A taj put je dijalektika.

Šta se po Gadameru traži na dijalektičkom putu (koga on uvek shvata u smislu sokratovskog nedovršivog dijaloga)? Sagovornici traže dobro, koje je izvor samorazumevanja i razumevanja drugih. To je onaj kompas koji su savremena nauka i savre-

meni svet izgubili. Nema dogmatskog držanja ni za jedan *logos*, već je nužno stalno propitivanje. U tom velikom dijalogu, koji je sama istorija, nema one nužnosti koju je Hegel video - Gadamer, uprkos svoj vezanosti za Hegela, ipak ostaje veran Hajdegerov učenik. Doduše, Gadamerov pojam delatno-povesne svesti, kojim on podupire čitav projekat filozofske hermeneutike, ima strukturu sasvim hegelovskog dijalektičkog iskustva. Iskustvo je za njega uvek iskustvo negativnog: proboj sopstvenog horizonta, razrada sopstvenih predrasuda. Međutim, iskustvo se kod Gadamera ne dovršava u znanju, u identitetu svesti i predmeta, nego u samoj iskusnosti. Konačnost našeg razumevanja i njegova hermeneutička struktura nam onemogućava apsolutno iskustvo. U tom, ali samo u tom smislu ostaje hermeneutički krug začaran. Istorija nije prošlost koja se u sadašnjosti pojavljuje u svom totalitetu⁶ - ostaje Gadamer na tragu Hajdegera upuštajući se u u tekstu “Hegel i Hajdeger” u razmatranje odnosa svoja dva učitelja - niti je istorija umska istorija.

Gadamer se sa Hegelovom interpretacijom Platonove dijalektike ne slaže. Po njemu, Platonova dijalektika je pre svega dijaloška, a ne pozitivna. Odredbe kod Platona nisu istovremeno iste i različite u istom smislu, smatra Gadamer, i to je ključno mesto u kom se sudaraju Hegel i Platon. Gadamer zato pita: “ne bi li Platon i Aristotel bili skloni da i *Hegelov postupak u kom se ne tematizuje smisao* (podvukla D.D.) u kom odredbe istovremeno jesu i iste i različite, nazovu sofističkim?”⁷ Hegel učitava svoje misli u Antiku, smatra Gadamer. Mada prihvata hegelovski princip samosaznanja u drugom, on odbija Hegelovo shvatanje dijalektike osuđujući je kao monološku. Put dijalektike je nedovršivi put “stapanja horizonata”, a ne put monološke svesti ka apsolutnom znanju. U Hegelovom monološkom pristupu Gadamer vidi odsjaj novovekovne metode. Monolog i pozicija “kraja” su ono što je prevashodni predmet kritike filozofske hermeneutike. Dekartovo utemeljenje jedne strane, definitivne i egzaktne metode se na svojevrstan način odrazilo na Hegelovu filozofiju, ali i na naš savremeni svet.

4 Hans-Georg Gadamer, *Evropsko nasleđe*, Plato, Beograd, 1999.

5 Hans-Georg Gadamer, *Um u doba nauke*, Plato, Beograd, 2000.

6 Hans-Georg Gadamer, *Hegel i dijalektika*, Plato, Beograd, 2003., 107 str

7 Op.cit., 28str.

Hegelu nedostaje aspekt konačnosti, on pojmu priznaje samo jednu stranu: apsolutnu određenost. Gadamer je opet dobar Hajdegerov učenik: on kaže da Hegel ne vidi (ne)skrivenost pojma. Međutim, njegova aktuelnost ostaje u tome što njegova spekulativna rečenica nije iskaz nego živi jezik. Hegelova rečenica ukazuje na totalitet, a sama nije totalitet. Kao i kod starih Grka, i kod Hegela živi “logički instinkt jezika”.

Kako je dvogodišnji boravak u romantičkom Hajdelbergu ostavio trag na despotskom duhu Hegelove filozofije Gadamer objašnjava u tekstu “Hegel i hajdelberški romantizam”: u umetnosti kao prethodnom obliku duha ipak je bila sadržana istina. Tu se krije istorijski nazor kod Hegela na koji se hermeneutika nadovezuje. Dijalektika se mora vratiti na hermeneutiku, zaključuje Gadamer, ukoliko ne želi da ostane zaobljena u *monologu jednog jedinog duha*.

Vladimir Milisavljević
Filozofski fakultet, Novi Sad

IGRA SVETA I NJENE METAFORE (Milan Uzelac, *Estetika*, Stylos, Novi Sad, 2003)

Na izvoru svake filozofije stoji kriza i pitanje o krizi. O dubini lične krize iz koje je fenomenologija nastala svedoči Huserlovo pismo Lavu Šestovu. U njemu je Huserl sledećim rečima odgovorio na Šestovljev prigovor kojim je fenomenologiji osporena praktična i egzistencijalna relevancija: “Da li sam zaista tako kamen? Vi očigledno niste primetili šta me je prisililo na to da pitanje o biti našeg saznanja postavim na tako radikalnan način... Izlažući sa katedre ideje preuzete od naših savremenika, u jednom trenutku sam dobio osećaj da nemam šta da kažem i da praznih ruku i prazne duše izlazim pred slušaoce.”¹

Aluzijom na ove Huserlove reči, u kojima je njegovo sopstveno “egzistencijalno” iskustvo predavača dovedeno u neposrednu vezu sa radikalnošću fenomenološkog pristupa, počinje i *Estetika* Milana Uzelca (drugo, dopunjeno izdanje univerzitetskog udžbenika koji je prvi put objavljen 1999), autora koji se i sam ubraja u najistaknutije predstavnike fenomenološke orijentacije u našoj filozofiji².

Uzelac više ne deli u potpunosti uverenje osniivača fenomenologije da se odgovor na iskušenja sveta u kome živimo može naći u utemeljenju saznanja koje je izgubilo svoj očevitni smisao u izvorno dajućem opažanju. Razlozi zbog kojih humanistički obrazovan filozof kao univerzitetski predavač i danas kao i u Huserlovo vreme stoji razoružan pred svojim auditorijumom – situacija koju Uzelac upečatljivo opisuje u Uvodu svoje *Estetike* – očigledno su drugačiji od onih koje je opisao Huserl (i pored toga što bi se mogla braniti teza da imaju isti koren). Jer, danas se više ne radi samo o nedovoljnostima preovladujućih filozofskih orijentacija, kakve su za Huserla bile naturalizam ili istorizam, pa čak ni o krizi temelja naučnog saznanja, već o krizi samog pojmovnog mišljenja kao takvog,

1985), *Filozofija igre. Prilog fenomenologiji igre kod Eugena Finka* (Novi Sad, 1987), *Druga stvarnost* (Novi Sad, 1989), *Stvarnost umetničkog dela* (Novi Sad, 1991), *Kosmologija umetnosti* (Novi Sad, 1995), *Delo u vremenu. Poetika Laze Nančića* (Vršac, 1997), *Uvod u filozofiju I - Metaphysica generalis* (Vršac 1998), *Estetika muzike I* (Novi Sad 1998), *Uvod u filozofiju IV:1 - Istorija filozofije do Dekarta* (Vršac, 2000). Milan Uzelac nije samo filozof za koga umetnost predstavlja jednu od težinskih tema teorijskog interesovanja, već i pesnik originalnog izraza. Objavio je knjige poezije: *Nad nebeskom kartom* (Beograd, 1972), *Kula nad Vršcem* (Vršac, 1975), *Preticanje na Pančevačkom putu* (Novi Sad, 1980), *Teze o Marxu* (Zrenjanin, 1983), *Kraj dana* (Kikinda 1985), *Prag smrti* (Vršac, 1990), *Polje beskraja* (Vršac, 1997), *Sudbina Imperije* (Vršac, 1998).

1 Navedeno prema pogovoru Z. Dindića i D. Melčić za Huserlovu knjigu *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija* (Gornji Milanovac, 1991), str. 396

2 Milan Uzelac (rod. 1950), od 1990. profesor filozofije na Filozofskom fakultetu, od 1996. na Akademiji umetnosti u Novom Sadu, doktorirao je sa radom na temu *Filozofija igre kod Eugena Finka* (1985). Do sada je objavio knjige: *Pesnički govor* (Kikinda-Zrenjanin 1984), *Rostrea interrupta. Interpretirani dani poezija lu Ion Balan* (Pančevo